

İspan Romantizmində Fərd, Cəmiyyət və Milli Özünüdərk Anlayışı: Müqayisəli Təhlil

The Concept Of Individual, Society And National Self-Awareness In Spanish Romanticism: Comparative Analysis

Gunay Bayramova
E-mail:
gunaybayramova75@yahoo.com
Tel: +994558273387
AMEA

Məqalənin gəldiyi
tarix/Received: 12.03.2025
Qəbul tarixi/Accepted:
04.06.2025
Nəşr tarixi/ Available Online:
15.10.2025

Xülasə: Təqdim edilmiş məqalədə İspan ədəbiyyatında milli özünüdərk problemi və romantizm geniş şəkildə araşdırılıb. XIX əsrdə İspaniyada, xüsusilə Napoleon müharibələri və daxili münaqişələr zamanı xalqın öz kimliyini aydınlaşdırmaq və milli irsini qorumaq məqsədilə romantizmin ədəbiyyatda yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Romantizm xalqın keçmişini idealizə edərək, tarixi qəhrəmanlıq və müstəqillik mübarizəsini əks etdirən əsərlərlə milli özünüdərk prosesini gücləndirmişdir.

Romantik yazıçılar, xüsusilə Xose de Espronceda və Anxel de Saavedra kimi sənətkarlar İspaniyanın keçmişini və mədəniyyətini, xalqın ruhunu, milli özünəməxsusluğunu və azadlıq mübarizəsini əsərlərində təsvir etmişlər. Bu dövrdə tarixi keçmiş, xüsusilə, Rekonkista dövrü və İspaniyanın qəhrəmanlıq tarixi ədəbiyyatın əsas mövzularından idi. İspan romantikləri, xalqın adət-ənənələrini və folklorunu kəşf edərək milli kimliyin güclənməsində böyük rol oynamışlar.

Məqalədə romantizmin və onun xüsusiyyətlərinin, xüsusilə Espronceda və digər yazıçıların əsərlərində necə əks olunması və İspan xalqının keçmişinə dair təhlillərin necə ədəbiyyatda romantik idealizm və milli-mədəni özünəməxsusluq məsələlərinin əks olunması təhlil olunur. Eyni zamanda, romantik idealizmin bu dövrün sosial-siyasi idealları ilə necə uzlaşdığı, azadlıq və müstəqillik arzularının poeziyada ifadə olunduğu da araşdırılıb.

Məqalədə belə nəticəyə gəlinir ki, İspan romantizmi cəmiyyətdəki ideoloji dəyişikliklərə milli kimliyin formalaşdırılmasına böyük təsir göstərmişdir. Bu dövr ərzində və fərdin qarşılıqlılaşmasından doğmuş problemlər azadlıq və bərabərlik uğrunda mübarizəni əks etdirən əsərlərlə nümayiş etdirilmişdir.

Açar sözlər: *İspan romantizmi, milli kimlik, romantik ideologiya, fərd və cəmiyyət, ədəbi diskurs, XIX əsr*

Abstract: The presented article explores in detail the issue of national self-awareness and the role of Romanticism in Spanish literature. In 19th-century in Spain, particularly during the Napoleonic wars and internal conflicts, literature entered a new stage under the influence of Romanticism, driven by the people's desire to clarify their identity and preserve their national heritage. Romanticism idealized the nation's past and strengthened the process of national self-awareness through works that reflected heroic history and the struggle for independence.

Romantic writers, especially authors such as José de Espronceda and Ángel de Saavedra, depicted Spain's historical past, cultural heritage, national uniqueness, and the people's fight for freedom in their literary works. During this period, the historical past especially the era of the Reconquista and Spain's heroic history became central themes in literature. Spanish Romantics played a significant role in reinforcing national identity by rediscovering folk traditions and cultural customs.

The article analyzes how the characteristics of Romanticism are reflected in the works of Espronceda and others, and how literary interpretations of Spain's past express Romantic idealism and national-cultural distinctiveness. It also examines how Romantic ideals aligned with the sociopolitical aspirations of the time, highlighting the themes of liberty and independence in poetry.

The article concludes that Spanish Romanticism greatly influenced ideological shifts in society and the shaping of national identity. The literature of this period vividly portrayed the tensions between the individual and society, as well as the struggle for freedom and equality.

Keywords: *Spanish romanticism, national identity, romantic ideology, individual and society, literary discourse, 19th century*

Giriş / Introduction: Avropa romantizmində müxtəlif milli kontekstlərdə fərqli cərəyanlar müşahidə olunsada, ortaq cəhətlərdən biri milli özünüdərkən ədəbi vasitələrlə ifadəsi idi. Məsələn, Alman romantikləri xalq ədəbiyyatı və folklorla müraciət edir, İngiltərədə Bayron və Şelli fərdi azadlıq ideallarını və təbiətə pərəstişi tərənnüm edir, Fransada Hüqo və Lamartin romantizmi həm siyasi, həm də estetik ifadə vasitəsinə çevirirdi. İspaniyada isə XIX əsrdə, xüsusilə Napoleon müharibələri və daxili münaqişələr dövründə, xalqın öz kimliyini müəyyənləşdirmək və milli irsini qoruyub saxlamaq ehtiyacı fonunda ədəbiyyat romantizm dalğasının təsiri ilə yeni bir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Romantik ədəbiyyat xalqın tarixi keçmişini ideallaşdıraraq, qəhrəmanlıq salnamələri və müstəqillik uğrunda mübarizə motivləri vasitəsilə milli özünüdərk prosesini əhəmiyyətli dərəcədə gücləndirmişdir.

Belə bir tarixi-mədəni kontekstdə təqdim olunan bu tədqiqatın məqsədi XIX əsr İspan romantik ədəbiyyatında fərd, cəmiyyət və milli özünüdərk anlayışlarının necə təzahür etdiyini araşdırmaqdır. Tədqiqat mövzusu romantik ədəbiyyatın ictimai fikrin formalaşmasına təsirini göstərmək baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyır. İspan romantik ədəbiyyatı yalnız estetik yenilik mərhələsi deyil, eyni zamanda milli ideologiyanın formalaşması üçün vacib bir intellektual platforma olmuşdur. Buna görə də bu dövr ədəbiyyatının incələnməsi ədəbiyyatşünaslıq sahəsinə və İspaniyada milli ideyaların tarixi inkişafına dair anlayışlarımıza dəyərli töhfə verməkdədir.

Araşdırmanın nəzəri-metodoloji bazası romantizm cərəyanının fəlsəfi-estetik mahiyyətinə və ədəbiyyatda milli kimliyin formalaşması məsələlərinə dair mövcud nəzəriyyələrə əsaslanır. İsaiah Berlin romantizmi “sivilizasiyanın tənqidinə çevrilmiş bir azadlıq fəlsəfəsi” kimi səciyyələndirərək onun mütləq dəyərləri rədd edib fərdi azadlığı ön plana çıxardığını vurğulayır. Romantik düşüncədə hissin rəasional təkəkkürdən üstün tutulması və təkəyyülün təkəribədən önəmli sayılması da bu fərdi azadlıq prinsipinin təkərib hissəsidir. Berlin eyni zamanda romantizmi estetik zövqün dəyişməsi kimi dəyərləndirərək millətçilik, xalq yaddaşı və tarixi irs kimi anlayışların bədii diskursda ifadəsi olduğunu qeyd edir. Bu nəzəri baxış romantik ədəbiyyatın milli ideologiyanın formalaşmasındakı rolunu anlamağa əsas yaradır. Bundan əlavə, tədqiqatda postkolonial tənqid və milli kimlik nəzəriyyələrinin müvafiq müddəalarına da müraciət olunur; yəni ədəbiyyatın kollektiv kimlik (milli özünüdərk) formalaşdırılmasında vasitəçi rolunu vurğulayan müasir yanaşmalar təhlili istiqamətləndirir (*The Roots of Romanticism*, 1999, p. 112).

Belə konseptual çərçivəyə əsaslanaraq, məqalədə əsas diqqət İspan romantizminin iki görkəmli nümayəndəsinin – Xose de Espronseda (1808–1842) və Anxel de Saavedra (1791–1865) – yaradıcılığında milli özünüdərk ideyasının və fərd-cəmiyyət qarşılıqlı əlaqəsinin bədii təzahürlərinə yönəldilmişdir. Bu yazıçılar öz əsərlərində xalqın azadlıq mübarizəsini, sosial ədalətsizliyə qarşı üsyanı və tarixi qəhrəmanlıq motivlərini romantik çərçivədə təqdim edərək həm milli, həm də siyasi ideologiyaları ifadə etmişlər. Espronseda və Saavedranın poetik və dramatik nümunələrində romantizmin əsas prinsipləri – azadlıq, fərdiyyətçilik, taleyə qarşı mübarizə, milli irs və mədəni yaddaş – həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə təzahür edir. Beləliklə, hər iki müəllifin yaradıcılığında romantik fərdin daxili aləmi ilə cəmiyyətin kollektiv dəyərləri arasındakı ziddiyyət bədii müstəvidə əks olunur və dövrün ideallarını kompleks şəkildə əks etdirməyə xidmət edir.

Məqələnin davamında bölmələr üzrə tədqiqatın gedişi belə qurulmuşdur: ilk hissədə İspan romantizminin tarixi-siyasi konteksti və nəzəri əsasları təhlil edilərək romantik hərəkətin milli kimlik müstəvisində meydana çıxma şəraiti şərh olunur. Növbəti iki hissə müvafiq olaraq Xose de Espronseda və Anxel de Saavedranın əsas ədəbi nümunələrinin təhlilinə həsr edilmişdir; bu zaman

hər iki yazarın əsərlərində milli özünüdərk mövzusunun və fərd-cəmiyyət ziddiyyətlərinin oxşar və fərqli cəhətləri müqayisəli təhlil müstəvisində araşdırılır. Nəhayət, nəticə bölümündə əldə edilən nəzəri və ədəbi müşahidələr ümumiləşdirilir və romantik ədəbiyyatın XIX əsr İspaniyada milli özünüdərk prosesinin formalaşmasındakı rolu barədə yekun qənaətlər irəli sürülür.

Romantik ədəbiyyatda milli özünüdərk: nəzəri perspektivlər

Romantizm ədəbi cərəyanının fərdi və estetik mahiyyəti barədə bir sıra nəzəri yanaşmalar mövcuddur. M.H. Abrams klassik araşdırması “Güzgü və Lampa: Romantik nəzəriyyə və tənqid ənənəsi” (*The Mirror and the Lamp*) əsərində romantizmi “güzgüdən çox lampa kimi – yəni daxili mənanın, hisslərin və təxəyyülün işığını əks etdirən bir estetik model” olaraq təqdim edir. Bu, romantik sənətin klassik dövrdəki mimetik (güzgüvari) sənət konsepsiyasından fərqlənərək sənətkarın daxili dünyasının işığı ilə gerçəkliyi işıqlandırmaq iddiasında olduğunu göstərir (Abrams, 1953, p. 78). Beləliklə, romantizm yaradıcılıqda sənətkarın subyektivliyini və şəxsi təcrübəsini mərkəzə çəkir. Isaiah Berlin isə romantizmi “sivilisasiyanın tənqidinə çevrilmiş bir azadlıq fəlsəfəsi” kimi dəyərləndirir və onu mütləq dəyərlərin inkar edilib fərdi azadlığın ön plana çıxarılması ilə xarakterizə edir. Berlinə görə, romantik dünya görüşü insanın daxili aləminin və fərdi iradəsinin toxunulmaz bütövlüyünü müdafiə edir; burada hissiyyat rəasional düşüncədən üstün, təxəyyül isə empirik təcrübədən önəmli sayılır (*The Roots of Romanticism*, 1999). Nəticə etibarilə, aparıcı tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, romantizm təkcə estetik üslub dəyişikliyi deyil, eyni zamanda millətçilik, kollektiv yaddaş və tarixi irs kimi məfhumların bədii diskursda ifadəsinə çevrilmişdir (McKay, 2014; *The Roots of Romanticism*, 1999). Yəni, romantik ədəbiyyat fərdin taleyi ilə xalqın kollektiv yaddaşı arasında körpü quraraq milli kimliyə dair ideyaları estetik formada çatdırır.

Romantizmin milli ideologiyaların formalaşmasında oynadığı rol xüsusilə diqqətəlayiqdir. XVIII əsrin sonu – XIX əsrin ilk yarısında Avropada romantizm cərəyanı müxtəlif ölkələrdə fərqli kontekstlərdə inkişaf etsə də, ortaq cəhətlərindən biri milli özünüdərk ədəbi vasitələrlə ifadəsi idi. Xose de Espronceda və Anxel de Saavedra (Dyuk de Rivas) kimi İspan romantik yazarları əsərlərində İspan xalqının qəhrəmanlıq dolu tarixi keçmişini, azadlıq mübarizəsini və mədəni irsini romantik təxəyyüllə canlandıraraq ədəbiyyata milli yaddaş funksiyası yükləmişlər. Nəticədə, romantik ədəbiyyat həmin dövrdə milli ideologiya və özünüdərk prosesinin əsas daşıyıcılarından birinə çevrilmişdir (Ríos-Font, 2004). Tədqiqatlar göstərir ki, romantik millətçilik mədəni inkişaf ilə siyasi düşüncənin qarşılıqlı təsirindən yaranıb və “millətin (dil, tarix və mədəni xarakterlə tərif olunan) ilhamverici ideal kimi təntənəsinə, həmçinin bu idealın siyasi şüuru artırmaq üçün alətə çevrilməsinə” gətirib çıxarmışdır. Beləliklə, romantik ədəbiyyat ictimai-siyasi mühitdə milli yaddaşın formalaşdırılması, kollektiv kimliyin mənimsənilməsi və ideoloji səfərbərlik funksiyasını yerinə yetirmişdir.

Mövzunu müasir nəzəri əsaslarla təhlil etmək üçün bir sıra müasir ədəbi və mədəni nəzəriyyələrə müraciət edilir. İlk növbədə, Benedik Andersonun məşhur “Təsəvvür olunmuş icmalar” (*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread*, 1983) konsepsiyası milli kimliyin formalaşmasında ədəbiyyatın və mətbuatın rolunu anlamağa imkan verir. Anderson milləti “təsəvvür olunmuş siyasi birlik” kimi tərif edir, yəni ən kiçik millətin belə üzvləri bir-birini heç vaxt tanımasalar da, hər kəsin zehmində həmin birliyə mənsub olma obrazı canlanır (Eagleton, 1983, p. 62). Millətin “təsəvvür olunmuş” adlandırılması ondan irəli gəlir ki, bu birlik yalnız mədəni-narrativ vasitələrlə, xüsusilə də mətbu dil və ədəbiyyatın yaratdığı ortaq diskurs vasitəsilə mövcud ola bilər. Həqiqətən də Anderson yazır ki, milli ideyanın inkişafında kütləvi “print-kapitalizm” –

yəni qəzət, jurnal, roman kimi çap məhsullarının milli dillərdə geniş yayılması – həlledici olmuşdur. Beləliklə, XIX əsr romantizminin roman, şeir və dram əsərləri xalqa ortaqlar tarix və dəyərlər hissi aşılaraq “təsəvvür edilən icma”-nın inşasına xidmət etmişdir (*Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread*, 1983). Bu nəzəri çərçivə İspan romantik ədəbiyyatının da sırf estetik nümunələr toplusu deyil, milli birləşmənin təsəvvür edilməsinə töhfə verən ideoloji mətnlər toplusu kimi nəzərdən keçirilməsini əsaslandırır.

Digər tərəfdən, Edvart Saidin “mədəni nümayəndəlik” (cultural representation) anlayışı göstərir ki, ədəbiyyatda hər hansı mədəniyyətin və ya xalqın təsviri siyasi-ideoloji məqsədlərdən ayrı deyil. Said məşhur “Şərqsünaslıq” (Said, 1978) əsərində Qərbin Şərq haqda yaratdığı ədəbi və elmi təsvirlərin necə güclü stereotiplər formalaşdırdığını ortaya qoymuşdur. O vurğulayır ki, imperialist ədəbiyyat ənənəsi “Şərqlilərin bir obrazını formalaşdıraraq, avropalılara onları dəyişməz xüsusiyyətlərə malik, “digər” bir fenomen kimi görməyə imkan verdi” (Said, 1978, p. 67). Bu fikirdən çıxış etsək, milli ədəbiyyat da çox zaman “özünü” və “özünü olmayanı” – yəni milli mən və özgənə – müəyyən qəliblərdə təqdim etməklə özünüdərk prosesinə təsir göstərir. Romantik dövrdə yazıçılar tez-tez xalqların milli xarakterini ideallaşdırır, ya da yad təsirləri demonizə edirdilər ki, bu da milli kimliyin sərhədlərini cızmaq funksiyası daşıyırdı. Məsələn, İspan romantiklərində milli kimliyin formalaşması zaman-zaman “özgə” obrazının (məs., Mavr keçmişinin və ya xarici zülmün) qarşısında öz milli məninin ideallaşdırılması şəklində təzahür edirdi. Bu baxımdan Saidin yanaşması bizə romantik ədəbiyyatı bir növ mədəni diskurs kimi oxumağa imkan verir – yəni mətndəki obraz və motivlərin arxasında milli özünüdərkə dair ideoloji mesajlar mövcuddur (Said, 1993).

Homi Bhabha kimi post-kolonial tənqidçilər isə millət və mədəniyyət anlayışlarına daha çevik yanaşma təklif edirlər. Bhabha “millətin narrativ konstruksiyası” ideyasını irəli sürərək vurğulayır ki, millət dediyimiz məfhum homojen və dəyişməz mahiyyətə malik olmayıb, rəqabətli mədəni qüvvələrin qarşılaşdığı “aralıq məkan”da hekayə şəklində qurulur (*Nation and Narration*, 1990). Onun fikrincə, milli kimlik haqqında təsəvvürlər mütləq sabit olmayıb, zamanla yenilənən və müxtəlif mədəni təsirlərin hibrid kombinasiyası kimi meydana çıxır. Bhabha “Mədəniyyətin Yerləşdiyi Məkan” (*The Location of Culture* (1994)) əsərində mədəni hibridlik konseptini inkişaf etdirərək göstərir ki, kolonial və post-kolonial durumlarda kimliklər “üçüncü məkan” adlanan liminal sahədə formalaşır – burada hakim və tabe mədəniyyətlərin elementləri qarışaraq yeni, hibrid identiklik yaradır. Bu nəzəri çərçivəni romantizmə tətbiq etdikdə aydın olur ki, milli ideologiya kimi görünən romantik fikirlər əslində müxtəlif diskursların (məsələn, universal liberal dəyərlərlə yerli folklor ənənələrinin) kəsişməsində yaranan qarışıq mənşədir. İspan romantik ədəbiyyatında da milli özünüdərk mətnləri (romantik tarix dramaları, şeirlər və s.) “millət” narrativini qurarkən mədəni hibridliyə yol verirdi – yəni İspaniya kimliyi həm xristian Avropa dəyərləri, həm də yerli ənənə və keçmişin (məsələn, Reconquista ruhunun) sintezindən doğan bir konstruksiya kimi təqdim olunurdu. Bhabha-nın yanaşması belə mətni təhlil edərkən sadəcə deskriptiv milli obrazları deyil, onların altında yatan qarşılıqlı mədəni təsirləri və ambivalent mənaları üzə çıxarmağa imkan verir (Bhabha, 1994).

Nəhayət Terri İqltonun ədəbiyyat və ideologiya haqqında fikirləri romantizmin milli kontekstdə dərkini zənginləşdirir. İqlton qeyd edir ki, ədəbiyyat əslində ictimai ideologiyanın bir parçasıdır və estetik olan ilə ideoloji olan arasında güclü bağlılıq mövcuddur. Məsələn, XX əsrin əvvəllərində İngiltərədə Ədəbiyyat fənninin akademiyada yüksəlişi bilavasitə millətçi idealların güclənməsi ilə bağlı idi. İqlton yazır ki, “İngilis Ədəbiyyatı bir fənn kimi birinci dünya müharibəsi

dövrünün müharibə zamanı millətçiliyinin dalğası üzərində yüksəldi; eyni zamanda müharibənin sarsıtdığı ingilis cəmiyyəti üçün mənəvi-simvolik həll axtarışını ehtiva edirdi” (Eagleton, 1983, p. 45). Buradan belə nəticə çıxır ki, ədəbiyyat çox zaman toplumun milli missiyasına xidmət etmiş, ictimai kimlik böhranlarında təsəlli və təsdiq məkanı rolunu oynayaraq insanları ortaq dəyərlər ətrafında birləşdirmişdir. Romantik dövrdə də ədəbiyyat “sənət naminə sənət” şüarına rəğmən, cəmiyyətdə azadlıq, vətənpərvərlik, ənənəpərəstlik kimi ideoloji təsirləri gücləndirən bir vasitə idi. Eqltonun “estetikanın ideologiyası” adlandırdığı perspektivə görə, gözəllik və incəsənət haqqında romantik təsəvvürlər belə, əslində dövrün ictimai-siyasi baxışlarını təcəssüm etdirirdi (Eagleton, 1990). Deməli, İspan romantiklərinin əsərlərini təkcə fərdi duyğuların ifadəsi kimi yox, eyni zamanda milli ideologiyanın ədəbiyyatdakı təzahürü kimi oxumaq lazımdır.

Yuxarıdakı nəzəri mülahizələr əsasında, bu tədqiqat deskriptiv yanaşmadan kənara çıxaraq analitik-nəzəri bir çərçivə tətbiq edəcək. Romantik ədəbiyyat nümunələri (xüsusən XIX əsr İspan ədəbiyyatından seçilən əsərlər) diskursiv analiz metodu ilə təhlil olunacaq: mətnlərdəki obraz və ideyaların milli kimlik, kollektiv yaddaş və ideologiya kontekstində mənalandırılması hədəflənir. Belə bir metodoloji yanaşma müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq və mədəni tənqid elementlərini birləşdirir – yəni İspan romantik mətnlərini həm öz dövrünün Avropa romantik paradigması içində, həm də müasir tənqidi nəzəriyyələrin işığında dəyərləndirərək yeni interpretasiyalar əldə etməyə çalışır. Nəticə etibarilə, tarixi-deskriptiv məlumatla malik olan “İspan romantizmi və milli özünüdərk” mövzusunun təhlili eyni zamanda müasir nəzəriyyələrin prizmasından romantizmin milli kimlik və ideologiya yaratma funksiyasını izah etməyə yönəlir. Bu çərçivə sayəsində tədqiqat, romantik ədəbiyyatın estetik zövqləri aşan sosial funksiyasını – milli özünüdərk formalaşmasındakı payını – elmi əsaslarla açıqlamış olacaq.

İspan romantizminin tarixi-siyasi kontekstdə formalaşması

Bir çox Avropa ölkələrində olduğu kimi İspaniyada da qarşıdurma dövrünün nəticəsi olaraq meydana çıxan romantizm estetik cərəyanı İspaniya ədəbiyyatında milli özünüdərk prosesinin inkişafında mühüm bir mərhələni təmsil edir. Xüsusilə Napoleon müharibələri (1808–1814) və ardınca baş qaldıran daxili münaqişələr zamanı xalq öz kimliyini aydınlaşdırmaq və milli irsini qorumaq ehtiyacı hiss edirdi. Romantik ədəbiyyat bu ehtiyacın estetik ifadəsinə çevrilərək ölkənin tarixi keçmişini ideallaşdırdı və qəhrəmanlıq mübarizələrini canlandırdı. Bu baxımdan bu dövrdə ədəbiyyat yeni mərhələyə qədəm qoyaraq milli özünüdərk formalaşmasında mühüm platforma rolunu oynadı. İspaniya eyni zamanda Latın Amerikasındakı müstəmləkələrinin əksəriyyəti müstəqillik qazanmış, Fransa işğalından yeni çıxmış öz imperiya mövqeyini itirən bir ölkə idi. Bu vəziyyət postkolonial bir kontekst yaratdı: İspan cəmiyyəti imperiya kimliyindən milli kimliyə yenidən fokuslanmalı oldu. Nəticədə romantik yazıçılar xalqın keçmişinə, folkloruna və “milli ruhuna” müraciət edərək yeni bir kollektiv şəxsiyyət narrativi qurmağa səy göstərdilər. Tənqidçi E. İ. Fox qeyd edir ki, müasir İspan millətinin xəyal edilərək (“imaginado”) formalaşdırılması məhz XIX əsrdə, liberal dövlətin yaranması dövründə həyata keçmişdir (Fox, 1997, p. 95). Mədəni kimliyin bu şəkildə “ixtira edilməsi” (Gellnerin terminologiyası ilə) millətin ortaq tarixi, ədəbiyyatı və incəsənəti əsasında aparıldı. (Gellnerə görə millət dediyimiz anlayış təbii şəkildə mövcud olmamış, modern dövrdə “ixtira edilmiş” bir konstruksiyadır. Onun fikrincə, sənaye cəmiyyətində birliyə və ortaq mədəniyyətə ehtiyac yarandığı üçün, dövlətlər ortaq dil, tarix, ədəbiyyat və incəsənət vasitəsilə bu “mədəni kimliyi” formalaşdırır).

Doğrudan da, milli ideyanın formalaşmasında ədəbiyyat, tarix və incəsənət kimi mədəni amillər xüsusi rol oynayır, çünki xalqın ortaq düşüncə və duyğu sistemi bu vasitələrlə qurulur.

Romantik dövrün nəzəri çərçivəsi həm romantik millətçilik, həm də fərdiyyətçilik ideyalarını ehtiva edirdi. Avropanın digər ölkələrində olduğu kimi, İspaniyada da romantik yazarlar milli kimliyi ədəbi yolla ifadə etməyə çalışırdılar. Məsələn, alman romantikləri Herder ənənəsindən irəli gələrək xalq ədəbiyyatı və folklora üz tutmuş, ingilis romantik şairləri (Bayron, Şelli və b.) fərdi azadlıq və təbiətə vurğunluğu önə çəkmiş, fransız romantikləri (Viktor Hüqo, Lamartin və b.) romantizmi həm estetik, həm də siyasi ifadə vasitəsinə çevirmişdilər. İspan romantizminin fərqləndirici cəhəti isə məhz milli identiklik axtarışını və tarixi irsin bədii yenidən kəşfini mərkəzə alması idi. Tədqiqatçılar göstərir ki, əslən ispan romantikləri “güclü hisslər və milli xatirələr oyandırmaq” prinsipinə nail olmağa çalışaraq xalq ədəbiyyatını yeni mifik kontekstdə canlandırmağa cəhd edirdilər (Ríos-Font, 2004, p. 151). Bu tendensiya liberal və mühafizəkar baxışlı yazıçılar arasında belə ortaq idi – həm konservativ düşüncəli Bell de Faber, həm də inqilabçı ruhlu Xose de Espronseda eyni şəkildə milli keçmişin estetizasiyasına üstünlük verirdilər. Nəticə etibarilə romantik ədəbiyyat İspaniyada kollektiv yaddaşın dirçəldilməsi və xalqın özünə məxsus dəyərlərinin təsdiqi üçün əsas intellektual məkan rolunu oynadı. Bu proses həm də postkolonial bir istiqaməti təmsil edirdi: İspaniya özünü Avropa daxilində homogen və “ağ irq”li bir millət kimi təqdim etməyə çalışdığı bir vaxtda (məs., siyasətçi A. Argüelles “İspaniyanın yalnız bir irqi-kimliyi var” deyə bəyan edirdi) Latın Amerikası mənşəli çoxetniklikli gerçəklik inkar olunur və “yad” ünsürlər milli narrativdən kənarlaşdırılırdı. Beləliklə, “Biz” və “Onlar” sualı ədəbiyyatda da öz əksini tapdı: romantik yazarlar milli kimliyə daxil olan və xaricdə qalan ünsürləri bədii şəkildə müzakirə etməyə başladılar.

Xose de Espronseda: Azadlıq Şairi və Romantik Üsyan

İspan romantizminin ən parlaq liriklərindən olan Xose de Espronseda (1808–1842) həm ədəbi yaradıcılığı, həm də ictimai-siyasi fəaliyyəti ilə milli kimlik mövzusunun ön planına çəkmiş sənətkardır. O, tez-tez “İspan Bayronu” adlandırılır və bu təsadüfi deyil – Espronseda da Lord Bayron kimi inqilabi ruhlu, azad fikirli və üsyankar təbiətli şair idi. Gənc yaşlarından İspaniyanın liberallaşması uğrunda mübarizəyə qoşulmuş, hətta 1826-cı ildə inqilabi fəaliyyətinə görə İspaniyadan qaçaraq sürgünə yollanmışdır. Sürgün illərində (İngiltərə, Fransa və s.) o, Avropa romantizminin qabaqcıl fikirləri ilə yaxından tanış olmuş, 1830-cu ildə Parisdə iyul inqilabında iştirak etmişdir. Espronsedanın şəxsi təcrübələri – mühacirət həyatı, siyasi təqiblər, dramatik məhəbbət macərası – onun ədəbi dünyagörüşünə dərinlən sirayət etmişdi. Məsələn, Londonda sürgündə olarkən tanış olduğu və fırtınalı eşq yaşadığı Teresa Mançla onun yaradıcılığına birbaşa təsir göstərmiş, sonralar “Teresaya nəğmə” (Canto a Teresa) poemasında əbədiləşdirilmişdir. Tereza obrazı ilə Espronseda şəxsi xəyanət və məhəbbət uğursuzluğunu, həm də itirilmiş idealizmi, ümitsizliyi və daxili dağılmanı ifadə edir. Şeirdə lirizm ilə fəlsəfi ümumiləşdirmə bir araya gəlir: Bu ifadə Espronsedanın poetik və ideoloji mövqeyini qısa və dəqiq şəkildə əks etdirir – onun üçün azadlıq tanrı qədər müqəddəs, həyatın ali mənasıdır. Poema zahirən şəxsi məhəbbət etirafı olsa da, dərinlikdə itirilmiş idealların və vətəndən ayrı düşmənin doğurduğu ümitsizliyin bədii inikasıdır. Espronsedanın digər məşhur lirik əsərləri sırasında “Piratin nəğməsi” xüsusi yer tutur – bu şeirdə o, azadlığı ən ali dəyər kimi təqdim edir: “Que es mi barco mi tesoro, que es mi Dios la libertad, mi ley, la fuerza y el viento, mi única patria, la mar.” (“Mənim xəzinəm gəmidir, mənim tanrım azadlıqdır, qanunum – qüvvə və küləkdir, tək vətənim dənizdir”) (Ferrer del Río, 2009, p. 3).

Mənim gəməm xəzinəmdir, Tanrım isə azadlıqdır misrası ilə şair azadlıq ideyasını ilahiləşdirir. Bu mövqə Espronsedanın ictimai-ideoloji baxışını qısa ifadə edir – onun üçün Azadlıq həyatın ali mənası, “Tanrı” dərəcəsinə yüksələn dəyərdir. Qeyd edək ki, romantik estetikada Tanrı anlayışının bu cür dünyəvi dəyər kimi şərh olunması onun estetik düşüncəsinin məhsulu kimi dəyərləndirir. Məsələn, Azərbaycan romantik şairi Hüseyn Cavid “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir...” deyə yazarkən Espronseda kimi ilahi ideali mənəvi-əxlaqi dəyərlərlə eyniləşdirirdi. İlk növbədə qeyd etmək lazımdır ki, Cavid üçün Tanrı – gözəllik və sevgi kimi ideal estetik və ruhi dəyərlər, Espronseda üçün Tanrı – azadlıq və fərdin hüquqlarını qoruyan idealdır. Espronseda ictimai ədalətsizliklərə qarşı yazır, onun üçün Tanrı – azadlıqdır, çünki bu, insanın şəxsiyyət olaraq tanınmasının əsas şərtidir. Cavid isə insanın mənəvi kamilliyə çatması üçün gözəllik və sevgi kimi ali dəyərləri Tanrı səviyyəsinə yüksəldir. Onun poetikasında ilahi qüvvə gözəlliyin və sevginin bəşəri varlıqda təcəssümüdür.

Hər iki sənətkar romantizm cərəyanının metafizik, fərdi, ictimai və əxlaqi aspektlərini poetik təfəkkürlə ifadə edən sənətkarlardır. Onların “Tanrı” anlayışı dini kontekstdən çıxaraq estetik və etik dəyərlərin simvolu kimi çıxış edir. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, Hüseyn Cavidin “Mənim tanrım gözəllikdir, sevgidir” misrası ilə Espronsedanın “Nədir mənim tanrım? Azadlıq” ifadəsi arasında romantik estetik baxışın ortaq nöqtələri aydın görünür. Hər iki sənətkar üçün Tanrı anlayışı dini doktrinanı deyil, insanın mənəvi-ruhi ideallarını simvollaşdırır.

Romantizmdə sevgi və şöhrət insanın ali məqsədləridir, amma Espronsedanın əsərlərində sosial məsələlər fərdi məsələlərdən üstün gəlir. Xalqı idarə etmək üçün güclü bir hökumətə olan ehtiyac, ictimai həyatda və idarəetmədə əxlaqın vacibliyi kimi ideyalar vurğulanır.

Espronsedanın poetik yaradıcılığı romantik idealların sintezi kimi xarakterizə oluna bilər: fərdi azadlıq eşqi, üsyankar ruh, təbiətə vurğunluq, dərin məhəbbət hissləri və ekzistensial axtarışlar onun əsərlərində vəhdət təşkil edir. Tənqidçilər onu Bayronsayağı üslubun ispan ədəbiyyatındakı ən önəmli daşıyıcılarından biri hesab edirlər. Onun şeirlərində tez-tez qəhrəmanlıqla faciə bir arada təqdim olunur, cəmiyyətə kəskin tənqid romantik pafosla birləşir, qaranlıq və məşum bir atmosfer yaratmaq üçün gecə, fırtına, qəbirstanlıq kimi obrazlı detallar istifadə edilir. Məsələn, “Dünyanın Şeytani” (El Diablo Mundo, 1841) poemasında Espronseda insan həyatının mənası barədə dərin fəlsəfi düşüncələrini romantik fantastika çərçivəsində təqdim edir. Bu tamamlanmamış poema ispan romantik ədəbiyyatında ekzistensial pessimizmin ən güclü təzahürlərindən biri sayılır. Əsərin lirikasında insan arzusunun puçluğu, tale amansızlığı və idealın dağılması kimi mövzular canlı şəkildə işlənmişdir. Şairin öz dilindən desək:

“Y encontré mi ilusión desvanecida,

y eterno e insaciable mi deseo:

palpé la realidad y odié la vida.

Sólo en la paz de los sepulcros creo”.

(...Xülyələrimin puç olduğunu anladım,

və arzularımın əbədi və doymayan olduğunu;

Reallığa toxundum və həyatdan nifrət etdim.

Mən yalnız məzarların sükutuna inanıram”.) (Ferrer del Río, 2009, p. 3).

Bu misralarda romantizmin ümitsizlik motivi açıq görünür: real həyat qarşısında idealların çöküşü və yalnız ölümün sakitliyində dinclik tapmaq düşüncəsi. Espronseda burada fərdi tənhalıq və cəmiyyətlə yadlaşma hissini fəlsəfi ümumiləşdirmə ilə birləşdirir. Şeir dilindəki yüksək emosional gərginlik, qəlb çarpıntılarını andıran ritm və təzadlı obrazlar onun istifadə etdiyi əsas ədəbi texnikalardır. Simvolizm və metaforika geniş yer alır: gecə – ümitsizlik, külək – dəyişkən tale, dəniz – azadlıq timsalı kimi şərh olunur. Espronseda romantik subyektivizm prinsiplərinə uyğun olaraq öz daxili aləmini, şəxsi təcrübə və həyəcanlarını ümumiləşdirib xalqın duyğuları ilə əlaqələndirir. Onun “Vətənə məhəbbət” mövzulu şeirlərində (məs., “İspaniyaya” müraciətində) sürgün acısı və vətən həsrəti kədərli bir tonla ifadə olunur: “Quién calmarA, oh España, tus pesares? Quién secarA tu llanto?” (Kim sakitləşdirəcək, ah, İspaniya, sənin dərdlərini? / Kim qurudacaq göz yaşlarını)? ?”) ((Ferrer del Río, 2009, p. 6) misraları İspaniyanın çətin dövrlərindəki ümitsiz durumuna poetik ağı kimi səslənir. Bu cür nümunələr göstərir ki, Espronseda poeziyasında fərdi ilə millinin vəhdəti mövcuddur: o, şəxsi iztirablarını ümummilli dərdin təəcəssümü kimi təqdim edir, eyni zamanda xalqın azadlıq həsrətini öz ürək çarpıntısı kimi yaşayır.

Espronsedanın yaradıcılığında tarixi motivlər də diqqətə layiqdir. O, gəncliyində İspaniyanın orta əsr keçmişinə dair tarixi bir roman – “Sanço Saldaña” (1834) – yazmışdır ki, bu əsər ingilis yazıçısı Voller Skottun təsiri ilə qələmə alınmış ilk ispan tarixi romanlarından biridir. Həmin romanda vətənin keçmiş qəhrəmanlıq dövrləri (məs., Rekonkista əfsanələri) romantik idealizm müstəvisində canlandırılır. Bu da Espronsedanın milli kimlik axtarışını təkcə poeziyada deyil, həm də nəsrdə davam etdirdiyini göstərir. Ümumilikdə, Espronsedanın ədəbi irsi ispan romantizminin əsas prinsiplərini – azadlıq sevgisi, üsyankar individualizm, tarixi yaddaşa bağlılıq və dərin emosionallıq – özündə cəmləşdirir. Onun poeziyası milli oyanış prosesinə həm ilham vermiş, həm də bu prosesin gərginliklərini və ziddiyyətlərini şəxsiyyətin daxili dramı kimi əks etdirmişdir.

"Dünyanın Şeytani" (El Diablo Mundo) Espronsedanın ən iddialı əsərlərindən biridir və ədəbiyyatda romantik ekzistensializm və fəlsəfi pessimizmin güclü təzahürlərindən biri sayılır. Bu poema tamamlanmamış qalsa da, insan həyatının mənası, taleyin amansızlığı və insan arzularının puçluğu kimi dərin mövzuları əhatə edir.

Əsər insanın həyat yolundakı çətinlikləri, keçid mərhələlərini və idealizmin tədricən itirilməsini təsvir edir. Romantik dünyagörüşündə insan qətiyyətlə tale ilə mübarizə aparmağa çalışsa da, bu mübarizənin çox vaxt məğlubiyətlə nəticələndiyi göstərilir.

Espronsedanın dili emosional yüklü, bəzən patetik, bəzən isə ironikdir. O, klassik metrlərlə yanaşı sərbəst ölçülərdən də istifadə edərək poetik ritm üzərində təcrübələr aparmışdır. Onun üslubunda epitetlər, metaforalar və paralelizmlər romantik estetikanın ifadə vasitəsi kimi ön plandadır.

Əsərlərində romantik kontrastlar – həyat və ölüm, sevgi və nifrət, ümid və ümitsizlik – bir-birinə zidd, lakin bir-birini tamamlayan paralel dünyalar kimi təqdim olunur. Espronsedanın poetikası həm də ictimai və fərdi arasında keçid zonasını əhatə edir. Onun şeirləri fərdi dram deyil, xalqın azadlıq mübarizəsini simvolizə edən poetik obrazlar ehtiva edir.

Romantiklər hekayə mövzularını orta əsrlər xronikalarından və ya tarixi əsərlərdən, xalqın epik və lirik-epik əsərlərindən götürürdülər. Bəzən yazıçılar yerli əfsanələrdən və ya ailə-məişət rəvayətlərindən istifadə edirdilər.

Anxel de Saavedra (Duke de Rivas): Romantik Dram və Milli Özünüdərk

İspan romantik ədəbiyyatının digər öncül siması Anxel de Saavedra (1791–1865) – daha çox Duke de Rivas adı ilə tanınan şair, dramaturq və dövlət xadimi – öz yaradıcılığında milli kimlik, sosial ədalət və tarixi tale mövzularını dramatik üslubda təhlil etmişdir. Saavedra həm ədəbi istedadı, həm də liberal siyasi görüşləri ilə seçilirdi. O, zadəgan ailəsində doğulmasına baxmayaraq, gəncliyində mütləq monarxiyaya qarşı çıxan Konstitusiya tərəfdarı (liberal) hərəkatın fəal üzvlərindən biri olmuşdur. İspaniyanın Napoleon işğalına qarşı apardığı Vətən Müharibəsində (1808–1814) o, kral ordusunda xidmət edirdi; lakin tezliklə müstəqillik tərəfdarlarının cərgələrinə qoşularaq İspaniyanın azadlığı uğrunda döyüşmüşdür. 1820-ci illərdə Cortes (parlament) deputatı kimi çıxış edən Saavedra 1812-ci il Konstitusiyasını və liberal islahatları qızğın müdafiə edirdi. Lakin 1823-cü ildə Kral VII Ferdinandın mütləqiyyəti bərpa etməsi ilə digər liberallar kimi o da sürgünə göndərildi. Uzun sürgün illərini Fransada, İngiltərədə və İtaliyada keçirən Saavedra burada Avropa romantik dramının nailiyyətlərini öyrənmiş, V. Hüqonun dramlarından, fransız romantik teatrının yeniliklərindən təsirlənmişdir. O, vətənə 1834-cü ildə – monarxın ölümündən sonra – qayıdır və demək olar ki, dərhal milli romantik ədəbiyyatın inkişafında dönüş yaradan əsərini qələmə alır. “Don Alvaro və taleyin gücü” (Don Alvaro o la fuerza del sino, 1835) adlı beşpərdəli dramı ispan romantik teatrının ilk böyük zirvəsi hesab olunur. Bu əsərin 1835-ci ildə Madriddə səhnələşdirilməsi ilə romantizmin İspaniyada qələbəsi rəsmiləşdi – klassik zövqlü tənqidçilərin etirazlarına baxmayaraq, tamaşa misilsiz uğur qazandı və yeni romantik dram estetikası öz yerini tutdu.

Saavedranın şəxsi həyat təcrübəsi onun dram yaradıcılığında mühüm iz qoymuşdur. Uzun sürgün dövründən sonra belə, o, liberal ideallarından tamamilə imtina etməmiş, sonrakı illərində müəyyən mühafizəkar mövqelər sərgiləsə də, ömrü boyu insanın ləyaqəti, fərdi azadlıq, ədalət kimi dəyərləri təbliğ etmişdir. Ricardo Navas-Ruiz kimi tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, İspan romantizmi “yalnız bədii inqilab deyil, həm də siyasi, sosial və ideoloji inqilab idi” və Rivas kimi yazıçıların əsərlərində bu liberal ideoloji əsas hiss olunur (Ríos-Font, 2004, p. 151). Məsələn, Rivasın məşhur roman və dramlarına ön söz yazmış dostu Antonio Alcalá Galiano da onun əsərlərinin azad fikirliliyini yüksək dəyərləndirmişdir. Kaldera bildirir ki, Rivasın ədəbiyyatında azadlıq və insan ləyaqəti ideyaları onun qəhrəmanlarının timsalında canlandırılır (Caldera, 2001, p. 88). Beləliklə, Rivasın ədəbi qəhrəmanları çox vaxt ictimai ədalətsizliklərə qarşı üsyankar, fərdi azadlığı uca tutan tiplərdir. Onlar köhnə ənənələrə və ictimai qadağalara baş qaldıraraq yazıçının liberal ideallarını səhnədə nümayiş etdirirlər.

“Don Alvaro və taleyin gücü” İspaniyanın XVIII əsrin sonu – XIX əsrin əvvəllərindəki keçid dövrünün sosial-mənəvi dilemmasını dramatik şəkildə əks etdirir. Əsərin mərkəzində Don Alvaro obrazı dayanır – o, cəsur, ləyaqətli, lakin müəmmalı mənşəyə malik bir gənkdir. Don Alvaro zadəgan nəslindən olmamasına baxmayaraq, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə sahibdir və nəcib qəlbi ilə seçilir. O, ali təbəqədən olan Donna Leonora ilə dərin məhəbbət yaşasa da, sinfi ayrı-seçkilik bu sevginin qarşısını kəsir. Əsərin əvvəlində Don Alvaronun kimliyi sirr kimi saxlanılır; yalnız sonunda məlum olur ki, o, əslində ispan vitse-kralı ilə inka şahzadəsinin oğludur – yəni qarışıq irqlidir və bir növ “yad” mənşəlidir. Bu faktı müəllif demək olar ki, postkolonial bir süjet gedişi kimi qurgulayır: Don Alvaro mestizo (qarışıq irqli) olduğuna görə ispan cəmiyyəti tərəfindən “özgə” sayılır və onu öz aralarına qəbul etmirlər. Hələ Leonoranın ailəsi onun zadəgan qanından olmadığını güman edərkən belə qızlarını ona verməyə razı deyildilər; sonradan isə onun hətta “xarici” (yəni İspaniya ilə qan bağı zəif) mənşəli olduğu şayiəsi yayılanda Don Alvaroya qarşı açıq təhqirlər səsləndirilir. Məsələn, Leonoranın atası Markiz qəzəblə onu “alçaq təbəqədən çıxmış bir

yaramaz” adlandırır və qızına “xidmətçilərindən də aşağı” biri ilə ünsiyyəti qadağan edir. Etnik və sinfi ayrı-seçkilik motivi əsərin əsas konfliktini kimi önə çıxır. Don Alvaro cəmiyyətdə yüksək mövqə qazanmaq, sevdiyi qadınla bərabər hüquqlu olmaq istəsə də, köhnə aristokratik nizam buna imkan vermir. Nəticədə, Leonoranı qaçırmğa cəhd zamanı baş verən bədbəxt hadisə (Markizin təsadüfən Don Alvaronun əlindən vurulan silahla ölməsi) onların taleyini faciəyə sürükləyir. Müəllif burada romantik “taleyin hökmü” mövzusunı təsvir edir – sanki görünməz bir qüvvə qəhrəmanların səadətinə mane olur və onlar nə etsələr də, həmin bədbəxt sonluqdan qaça bilmirlər. Don Alvaro hər nə qədər vicdanlı və cəsur olsa da, Romantik fərd kimi cəmiyyətin sərt quruluşu qarşısında gücsüz qalır.

Əsərdəki digər personajların dili və mövqeyi də eyni ideoloji qarşıdurmanı əks etdirir. Don Alvaro obrazı öz nitqində və davranışında daha demokratik, humanist dəyərlərə meyillidirsə, Kalatrava ailəsinin övladları (Don Karlos və Don Alfonso) atasının qisasçı ruhunu davam etdirir və konservativ şərəf kodunu təmsil edirlər. Ədəbiyyat tənqidçisi Ermanno Kaldera qeyd edir ki, “Don Alvaro” dramının personajları əslində müəllifin müasirləri kimi danışır və hərəkət edirlər; burada açıq-aşkar Don Alvaro obrazının liberal düşüncələri ilə ona qarşı çıxanların mühafizəkar ideyaları toqquşur (Caldera, 2001). Məsələn, Don Alvaro hərbi xidmətdə ikən liberal fikirli bir zabit kimi təsvir olunur, halbuki ona qənim kəsilən zadəgan oğlanlar köhnə feodal şərəf duyğusundan çıxış edirlər. Nəticə etibarilə əsərin konfliktini yeni liberal cəmiyyət ideali ilə köhnə aristokratik rejimin dəyərləri arasında simvolik mübarizə kimi başa düşülə bilər.

Bununla yanaşı, dram boyunca sosial ədalətsizlik və ksenofobiya (yaddan qorxma) da tənqid olunur. Don Alvaro İspan cəmiyyətinə inteqrasiya oluna bilməyən, “artıq insan” mövqeyinə itələnməmiş bir qəhrəmandır – bu isə İspaniyanın o dövrdəki durumu ilə paralel aparılır. Müasir tədqiqatçı Kristina Karageorqou–Bastea əsərin liminal (keçid halında olan) xarakterini vurğulayaraq bildirir ki, “Don Alvaro” məhz İspaniyanın bir millət kimi formalaşmasının kritik mərhələsində “İspan kimdir?” sualına toxunur – imperiya koloniyalarını itirdikdən sonra belə cəmiyyətdə kimlərin vətəndaş sayılacağı məsələsini ədəbiyyat müstəvisində qaldırır. Don Alvaro’nun “yad” sayılması, səhnədə daim gizlənmək məcburiyyətində qalması, əslində, kolonial imperiyanın dağılmasından sonra millət anlayışındakı dəyişikliyin rəmzi kimi şərh edilir. Belə ki, qəhrəman yad mənşəyinə görə İspan cəmiyyətində “etibarsız” hesab olunur və bütün söylərinə baxmayaraq, köhnə toplum onu öz arasına qəbul etmir. Bu durumda Don Alvaro’nun faciəsi – sonda intihar edərək məhv olması – köhnə cəmiyyətin sərhədlərini aşmağa cəhd edənlərin cəzalandırılması kimi yozulur. Yəni, Duque de Rivas bu faciə vasitəsilə bir növ göstərir ki, əgər cəmiyyət islahatlar və liberallaşma yolunu tutmasa, həm fərdlər, həm də ölkə faciəvi nəticələrlə üzləşəcək (Karageorgou Bastea, 2011, p. 121).

Saavedra əsərdə bir neçə mühüm ideya və texnikanı üzə çıxarır. İlk növbədə, taleyin labüdlüyü romantik motiv kimi bütün süjetə hakimdir – hadisələr silsiləsi elə qurulub ki, təsadüflər zənciri (atasının ölümü, qardaşların intiqamı, sonda sevgililərin kilsədə tragik qarşılaşması və s.) taleyi qaçılmaz edir. Bu yolla müəllif klassisizmin məşhur üçbirləşmə prinsipini (vaxt, məkan, hərəkət vəhdəti) qırır və romantik dramın açıq quruluşunu təqdim edir. Yəni, Don Alvaro... əsərində hadisələr bir neçə ilə yayılır, müxtəlif məkanlarda cərəyan edir və süjet xətti çoxşaxəlidir – bu isə o dövr üçün yenilik idi. Əvəzində Saavedra emosional kontinuitet yaradır: hər səhnədə dramatik gərginlik, yüksək pafos qorunur. Qəhrəmanların uzun monoloqları, daxili təlatümlərini ifadə edən dialoqları, kəskin dramatik qarşıdurmalar romantik teatrın əsas ifadə vasitələri kimi təqdim olunur. Məsələn, Don Alvaro ilə Leonoranın qardaşı arasındakı duel səhnəsində həmçinin

ideyaların dueli yaşanır – biri ailə şərəfini və nəsil qanunlarını, digəri şəxsi ləyaqət və məhəbbət hüququnu təmsil edir. Bu cür səhnələr vasitəsilə müəllif İspan cəmiyyətindəki köhnə feodal şərəf kodeksi ilə yeni liberal bərabərlik ideyası arasındakı ziddiyyəti açıb göstərir. Əsərdə vurğulanır ki, Don Alvaronun aristokrat olmaması onun faciəsinin əsas səbəbidir və bu cəmiyyətdəki sinfi qapalılığın tənqidi kimi təqdim olunur. Saavedra oxucuya göstərir ki, zadəganlıq təkcə doğumla müəyyən olunmamalıdır; əksinə, əxlaq üstünlük və fəzilət də insanı uca edə bilər. Bu fikir o dövr üçün olduqca cəsarətli idi və romantik humanizm kimi dəyərləndirilə bilər – yəni hər bir insanın doğuşdan gələn hüquq və ləyaqətini tanıyan dünya görüşü. Don Alvaro obrazı timsalında müəllif cəmiyyəti düşündürməyə çalışır ki, əgər onlar belə fəzilətli bir gənci sırf “qanı təmiz olmadığı” üçün rədd edirlərsə, deməli, cəmiyyətin öz dəyərlərini yenidən gözdən keçirməsi gərəklidir. Bu cür mesajlar milli və sosial yenilənmə arzusunun əks etdirirdi – İspaniya kimi ənənəçi bir ölkənin yeni dövrdə dəyişməyə, daha açıq və ədalətli olmağa ehtiyacı olduğunu romantik pafosla bəyan edirdi.

Əsərin strukturunda diqqət çəkən cəhətlərdən biri də post-Rekonkista cəmiyyətinin dəyərlərinin tənqidi olmasıdır. Saavedra göstərir ki, orta əsrlərdə formalaşmış feodal şərəf normaları və ksenofob dünyagörüşü XIX əsr İspaniyasının modernləşən, fərdiyyətçi mühitində artıq köhnəlmişdir. Don Alvaronun “yad” (qeyri-İspan, qarışıq) mənşəyi əsərdə məcazi səviyyədə “millət” və “yadelli” dilemmasını qabardır. İspan aristokratiyasının təmsilçiləri (Leonoranın atası və qardaşları) Don Alvaronu əcnəbi, naməlum biri hesab edərək ona düşmənçə yanaşırlar. Burada postkolonial ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan “Özgə”nin digərləşdirilməsi” (othering) prosesi müşahidə olunur: əsərin antagonistləri Don Alvaronu sanki müstəmləkə dövrünün yadelli qəhrəmanı kimi aşağılayırlar. Hətta xalq səhnələrində belə onun haqqında dedi-qodular yayılır – kimisi onu pirat, kimisi türk və ya “Finka, Brinka – nəyə o cür bir şey... Amerikada çox böyük bir zat” adlandırır, “İnka” sözünü belə düzgün tələffüz edə bilmirlər. Bu detallar İspan toplumunun “özgə”yə qarşı bilgisizliyini və qəbul etməməsini göstərir. Nəticədə Don Alvaro cəmiyyətə inteqrasiya ola bilməyəcək dərəcədə təcrid olunur və faciəli sonluq qaçılmaz olur.

Saavedra öz qəhrəmanına dərin psixoloji yük də verir: Don Alvaro bir tərəfdən cəmiyyət tərəfindən rədd edilməyin ağrısını yaşayır, digər tərəfdən öz vicdanı ilə mübarizə aparır – o, istəmədən Leonoranın atasının ölümünə səbəb olur və bu günahla yaşamaq məcburiyyətində qalır. Əsər boyu Don Alvaronu daxildə kemirən günahkarlıq kompleksi, taleyin zülmü ilə birlikdə onun obrazını daha da mürəkkəbləşdirir. Beləliklə, Saavedra təkcə sosial tənqid yox, həm də insan varlığının əzablı suallarını gündəmə gətirir: İnsan öz alın yazısını dəyişməyə qadirimdirmi? Bu sualın fonunda romantik pessimizm dayanır – fərd bütün cəhdlərinə baxmayaraq, bəzən üstün güclərin (taleyin, ictimai qanunların) oyuncağına çevrilir.

Saavedranın romantik dramı ədəbi texnika baxımından da yeni vasitələrdən ibarət idi. Yuxarıda vurğulandığı kimi, o, klassik teatrın sərt qanunlarından imtina edərək səhnəyə azad quruluş gətirdi. Tragediyada kompozisiya təsadüflər və kəskin keçidlərlə zəngindir, bu isə oxucu/tamaşaçı təhtəşüüründə vazkeçilməzlik hissini gücləndirir. Saavedra dilindəki poetikliyi və təsvirliliyi ilə də seçilir: təbiət mənzərələri (məsələn, fırtınalı gecə səhnələri) qəhrəmanların daxili fırtınalarının rəmzinə çevrilir. Oriental motivlərə meyil də onun yaradıcılığında hiss olunur – şərq ekzotizmi bəzi əsrlərində (məsələn, gənclikdə yazdığı “Malek-Adhel” dramında) özünü göstərir. Saavedra milli tarixlə yanaşı, kənar mədəni elementləri də romantik estetikanın bir hissəsinə çevirirdi. Bu, dönmənin xalq ruhunu oyatmaqla bərabər, yeni estetik zövq formalaşdırmaq cəhdinin göstəricisi idi. Məsələn, onun 1841-ci ildə nəşr etdirdiyi “Romances históricos” (Tarixi romanslar) toplusu İspan xalq rəvayətlərini, əfsanələrini ədəbi şəkildə yenidən canlandıraraq milli romantik

şeyrin zirvələrindən birini təşkil etdi. Bu baxımdan qeyd etmək olar ki, Saavedra həmçinin lirika və epik janrlarda da milli kimlik düşüncəsini romantik üslubda ifadə etməyə nail olmuşdur.

Romantik Qəhrəman Modeli: Müxtəlif Ədəbiyyatlarda Paralellər

İspan romantiklərinin fərd ilə cəmiyyət arasındakı toqquşmanı əks etdirən qəhrəman modeli başqa ədəbiyyatlarda da öz əksini tapmışdır. Bu paralellər, bir tərəfdən, romantizmin ümumbəşəri ideyalarının gücünü, digər tərəfdən isə milli kontekstlərin özünəməxsusluğunu göstərir. Məsələn, Hüseyn Cavidin “İblis” (1918) pyesindəki Arif obrazı Don Alvaro ilə müəyyən səsleşmələrə malikdir (Hüseyn, C. 2019). Arif də cəmiyyətin ədalətsizliklərinə qarşı üsyan edən, yüksək ideal uğrunda mübarizə aparan bir gəncdir. O da cəmiyyətdə “yad” və anlaşılmaz sayılır, çünki mövcud düzənlə barışmır və onu dəyişdirməyə çalışır. Nəticədə, hər iki obraz – həm Don Alvaro, həm Arif – idealist niyyətlərinə baxmayaraq, sərt ictimai reallıqlar qarşısında məğlub olur və faciəvi aqibət yaşayır. Oxşar cizgiləri Cəfər Cabbarlının “Aydın” (1922) faciəsində də görmək mümkündür (Cabbarlı, 2005, p. 314). Maarifçi ziyalı Aydın xalqı oyatmaq, cəmiyyəti irəli çəkmək istəsə də, köhnə feodal düşüncəli mühit tərəfindən rədd edilir. Sosial mənşə və ideyalarına görə toplumun qəbul etmədiyi bu obraz da sonda fədakarcasına canından keçir – sevdiyi ideallar uğrunda həyatını qurban verir. Cabbarlı Aydın obrazında çağdaşyönlü ziyalının cəmiyyətlə toqquşmasının faciəsini göstərməklə, əslində romantik ənənənin local variasiyasını yaratmışdır. Bundan əlavə, Səməd Vurğunun “Vaqif” (1937) dramında tarixi şəxsiyyət Molla Pənah Vaqifin saray intriqaları içində məhv olması motivi də romantik qəhrəman modelinin təzahürüdür (Vurğun, 2007). Vurğun yüksək mənəviyyətli, lakin saray əyanları tərəfindən “uyğun görülməyən” Vaqifin faciəsi ilə Don Alvaro və ya Aydın kimi obrazların faciəsi arasında assosiasiya yaradır. Belə ki, Vaqif də öz dövrünün sərt feodal reallığında idealist şair və vəzir kimi var ola bilmir, intriqaların qurbanı olur. Bu nümunələr göstərir ki, romantik qəhrəman – idealı uğrunda cəmiyyətə meydan oxuyan fərd – həm Qərb, həm Şərq ədəbiyyatında geniş yayılmış universal tipajdır. Hər bir halda, bu obraz vasitəsilə ədəbiyyat azadlıq, ədalət və fərdi özünüifadə kimi dərin mövzuları araşdırır. Müxtəlif mədəniyyətlər, o cümlədən Azərbaycan ədəbiyyatı, bu romantik modeli öz tarixi kontekstlərinə tətbiq etməklə milli oyanış ideyalarını ifadə etmişlər. Nəticədə, ədəbi paralellər bizə onu göstərir ki, XIX əsrin romantik idealları – fərdin azadlığı, milli özünüdərk, köhnə ilə yeninin mübarizəsi – sonrakı onilliklərdə də bir çox xalqların ədəbi düşüncəsinə ilham vermiş və hələ günümüzdə də aktuallığını saxlayır.

Müasir Perspektiv və Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, XIX əsr İspan romantizmi ədəbiyyatda yeni estetik üslub yaratmış, eyni zamanda milli-mədəni özünüdərk formalaşması üçün fundamental bir mərhələ olmuşdur. Romantiklər (Espronseda, Saavedra və b.) ədəbiyyatı xalqın tarixi yaddaşını oyatmaq, milli kimliyi təhlil edib möhkəmləndirmək üçün vasitə kimi istifadə etmişlər. Onların əsərlərində romantizmin əsas prinsipləri – azadlıq sevgisi, fərdiyyətçilik, taleyin hökmü ilə mübarizə, milli irsə bağlılıq və mədəni yaddaş – həm fərdi, həm də ictimai səviyyədə təzahür edir. Məsələn, Espronseda fərdin daxili dünyasını (“mən”ini) milli azadlıq ideyası ilə birləşdirə bildi; Saavedra isə şəxsi tale dramını xalqın tarixi taleyi ilə aynalaşdırdı. Romantik nəzəriyyə baxımından da, ispan romantizmi universal və lokal ünsürlərin sintezindən yaranmışdır – buraya həm Avropa romantik fikrinin ümumi cizgiləri (Abrams, 1953; *The Roots of Romanticism*, 1999; Wellek, 1970), həm də ispan cəmiyyətinin özünəməxsus mədəni konteksti (Fox, 1997; Ríos-Font, 2004; Shaw, 2005) daxildir. Nəticədə, romantik ədəbiyyat fərdi şüur ilə kollektiv kimliyi birləşdirən körpü rolunu oynadı: fərdin

subyektiv duyğuları milli kollektivi anlamağın bir parçasına çevrildi. Bu proses, Benedik Andersonun təbirincə desək, ispan xalqının bir “xəyal edilmiş icma” kimi özünü dərk etməsinə yardım etdi – ortaq əfsanələr, tarixi obrazlar, ədəbi qəhrəmanlar toplumun özünü millət kimi görməsinin mərkəzi elementləri oldu. Tahirə Məmməd (2020) yazır ki, milli kimliyi daşıyan ədəbi obrazlar vasitəsilə müəlliflər xalqın qazandığı və itirə biləcəyi dəyərləri, digər xalqlarla münasibətlərini və ümumiyyətlə, milli ruhu göstərməyə çalışırdılar. İspan romantiklərinin yaratdığı Espronseda və Don Alvaro kimi obrazlar məhz belə bir funksiyanı yerinə yetirirdi – onlar xalqın arzularını, kədər və ümidlərini təcəssüm etdirən simvolik fiqurlar idi (Məmməd, 2020, p. 24).

Çağdaş ədəbiyyatşünaslıq prinsipləri baxımından XIX əsr ispan romantizmindən irəli gələn sual və ideyaların tamamilə arxada qalmadığını görürük. Əksinə, milli kimlik diskursu müasir İspaniyada (və bütövlükdə dünyada) hələ də aktuallığını saxlayır. Məsələn, İspaniyanın daxili dinamikasında mərkəz ilə regionların (Kataloniya, Bask və s.) kimlik tələbləri, postimperiya dövləti kimi keçmişini dərk etməsi, həmçinin qloballaşma şəraitində öz mədəni irsini qoruma istəyi həmin romantik dövrdə əsaslanan ideyaların yeni şəraitdə təzahürüdür. E. İ. Foksun da vurğuladığı kimi, milli identiklik sabit və dəyişməz mahiyyət deyil, əksinə, keçmişin yenidən yozulması yolu ilə daima yenilənən konstruksiyadır – müasir dövrdə ispan millətini tək bir dilə və mədəniyyətə bağlamaq mümkünsüzdür, onu çoxsəslili tarix prizmasından dərk etmək lazımdır. Bu baxımdan, ispan romantiklərinin apardığı milli özünüdərk müzakirəsi bitmiş hesab edilə bilməz; o, yeni mərhələlərdə, yeni nəzəri yanaşmalarla (məs., postkolonial tənqid, multi-kulturalizm nəzəriyyələri və s.) davam etdirilməkdədir.

Elmi obyektivlik naminə qeyd etmək vacibdir ki, burada aparılan təhlil əsasən İspaniyanın romantizm dövrünün iki aparıcı sənətkarına – Espronseda və Saavedraya fokuslandı. İspan romantizmi isə əlbəttə ki, daha geniş və çoxşaxəli bir cərəyan idi; Gustavo Adolfo Bekker, Mariano Xose de Larra, Xose Zorrilla kimi digər romantiklərin də milli kimlik anlayışına töhfələri əhəmiyyətlidir. Gələcək tədqiqatlar ispan romantizminin bu digər təmsilçilərini də nəzərdən keçirməklə, məsələn, romantik poeziyada milli dilin rolu, yaxud İspan romantiklərinin İspan Amerikası müstəqillik hərəkatlarına münasibəti kimi mövzuları araşdırmaqla mənzərəni daha da dolğunlaşdırma bilər. Bundan əlavə, müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq yanaşması ilə ispan romantik millətçiliyini eyni dövrün Alman, Polşa, yaxud Türk romantik milli hərəkatları ilə tutuşdurmaq, ortaq cəhətləri və fərqləri təhlil etmək faydalı olardı. Belə araşdırmalar romantik ədəbiyyatın müxtəlif xalqlarda oxşar ideya ehtiyaclarının ifadəsinə çevrilməsini sübuta yetirir.

Nəticə etibarilə, İspan romantik ədəbiyyatı – azadlıq uğrunda mübarizə, milli irsə bağlılıq və fərdi mövcudluğun poetik inikası baxımından – ədəbiyyat tarixi və milli ideologiyalar tarixi üçün dəyərli bir hadisədir. Bu tədqiqat göstərir ki, romantik dövrdə ispan yazıçıları ədəbiyyat vasitəsilə bir xalqın özünü tanıması prosesinə unikal töhfə verdilər. Onlar fərdin subyektiv dramını kollektiv taleyin bir parçası kimi təqdim etməklə, ədəbiyyat və kimlik arasındakı vəhdəti təmin etdilər. Bu miras günümüzdə də yaşayır – istər klassik əsərlərin yeni təhlillərində, istərsə də müasir İspaniya və Azərbaycanada milli kimlik barədə gedən müzakirələrdə romantiklərin izi hiss olunur. Demək, romantik poetika mədəni identiklik, tarixi yaddaş və estetik dəyərlər arasında bir körpü olaraq qalır və bizə göstərir ki, ədəbiyyat təkə keçmişin aynası deyil, həm də gələcəyin axtarışdır.

Ədəbiyyat / References

- Abrams, M. H. (1953). *The Mirror and the Lamp: Romantic Theory and the Critical*. OXFORD UNIVERSITY PRESS.
- Bhabha, H. K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.
<https://ia801402.us.archive.org/11/items/TheLocationOfCultureBHABHA/the%20location%20of%20culture%20BHABHA.pdf>
- Cabbarlı, C. (2005). *Əsərləri* (Vol. Dörd cildə). Şərq-Qərb.
- Caldera, E., . . . (2001). *Introducción a Don Alvaro o la fuerza del sino*. En Ángel de Saavedra (*Duque de Rivas*). Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes.
https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/introduccion-a-don-lvaro-o-la-fuerza-del-sino-0/html/ff239334-82b1-11df-acc7-002185ce6064_5.html
- Eagleton, T. (1983). *Literary Theory: An Introduction*. Basil Blackwell.
<https://mthoyibi.wordpress.com/wp-content/uploads/2011/05/literary-theory-an-introduction-terry-eagleton.pdf>
- Eagleton, T. (1990). *The Ideology of the Aesthetic*. Basil Blackwell.
https://philosophynow.org/issues/1/The_Ideology_of_the_Aesthetic_by_Terry_Eagleton
- Ferrer del Río, A., 1814-1872. (2009). *Biografía de D. José Espronceda / Antonio Ferrer del Río*. Biblioteca Nacional de España.
https://www.bne.es/export/sites/BNWEB1/es/Actividades/Exposiciones/Exposiciones/Exposiciones2009/docs_espronceda/folletoespronceda.pdf
- Fox, E. I. (1997). *La invención de España: nacionalismo liberal e identidad nacional*. Cátedra.
- Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread*. (1983). (B. ANDERSON, Ed.). VERSO.
https://is.muni.cz/el/1423/podzim2013/SOC571E/um/Anderson_B_-_Imagined_Communities.pdf
- Karageorgou Bastea, C. (2011). Transatlantic Crossings: Don Alvaro as a Threshold. *Bulletin of Latin American Research*, 30, 118–127.
- McKay, J. A. (2014). *Spanish Romanticism: Theory and Practice*. University Press of Kentucky.
- Məmməd, T. (2020). *Milli kimlik və bədii mətn*. Elm və təhsil.
- Nation and Narration*. (1990). Routledge.
- Ríos-Font, W. (2004). *The Spanish Novel and the European Literary Tradition, 1600-1900*. Vanderbilt University Press.
- The Roots of Romanticism*. (1999). Princeton University Press.
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
https://monoskop.org/images/4/4e/Said_Edward_Orientalism_1979.pdf
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*. Knopf.
https://monoskop.org/images/f/f9/Said_Edward_Culture_and_Imperialism.pdf
- Shaw, D. L. (2005). *Spanish American Literature: A History*. Oxford University Press.

Vurğun, S. (2007). Vaqif. In *Azərbaycan dramaturgiyası antologiyası* (Vol. 4 cildə).

Wellek, R. (1970). *Concepts of Criticism*. Yale University Press.